

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ (У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ)

Оксана Киселиця¹, Юрій Мосейчук¹, Олена Мороз¹

¹ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, o.kyselytsia@chnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2018-03-12-19>

Анотації

Актуальність. Соціальна зрілість – складне соціально-психологічне явище, яке включає низку компонентів: самосвідомість, світогляд, моральну зрілість, соціальні почуття. Формування соціальної зрілості та її компонентів відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Особливого значення набуває виховання й закріплення комплексу особистісних якостей, моральної самосвідомості та соціальних почуттів – основи соціальної зрілості. Соціальні почуття покликаний виховувати і вчитель фізкультури, який формує не лише фізичне, але й моральне здоров'я, соціальну активність, почуття відповідальності, групової інтелектуальної, волевої, емоційної й організаторської єдності та інші важливі особистісні якості вихованців. Тому ставимо за **мету** виявити шляхи та фактори становлення соціальної зрілості в учнівської молоді під впливом фізкультурних занять, під час яких, окрім фізичного, формується моральне здоров'я, соціальна активність, почуття належності до команди, почуття групи. **Методи дослідження** – аналіз наукової літератури, спостереження, індивідуальні та групові бесіди, анкетування, тестування, методи статистичного опрацювання результатів дослідження. **Результати роботи.** Доводимо, що заняття з фізкультури й спорту дають змогу старшокласникам усвідомити існування багатьох форм суспільно корисної діяльності, де вони можуть розкрити себе, свої потенційні можливості, знайти місце їх застосування як у професійному плані, так і в суспільстві. **Висновки.** Аналіз емпіричних досліджень засвідчує важливу роль занять із фізкультури й спорту у формуванні компонентів соціальної зрілості старшокласників: самоорганізації, самопізнання, волевих та морально-соціальних якостей, почуття групи, взаємодопомоги, уважності, культури спілкування тощо. Виявлено дисонанс між вимогами старшокласників щодо особистості вчителя фізкультури сучасної школи й вимогами майбутніх учителів: учні ставлять більше серйозних вимог, ніж майбутні вчителі, що може вплинути на ставлення учнів до самих занять та на результати роботи вчителя.

Ключові слова: учнівська молодь, фізкультурні заняття, фізичне здоров'я, моральні норми, соціальна активність.

Оксана Киселиця, Юрій Мосейчук, Елена Мороз. Становление социальной зрелости старшеклассников (в контексте деятельности учителя физической культуры). **Актуальность.** Социальная зрелость – сложное социально-психологическое явление, которое включает целый ряд компонентов: самосознание, мировоззрение, нравственную зрелость, социальные чувства. Формирование социальной зрелости и ее компонентов происходит под влиянием внешних и внутренних факторов. Особое значение приобретают воспитание и закрепление комплекса личностных качеств, нравственного самосознания и социальных чувств – основы социальной зрелости. Социальные чувства призван воспитывать и учитель физкультуры, который формирует не только физическое, но и нравственное здоровье, социальную активность, чувство ответственности, групповой интеллектуального, волевого, эмоционального и организаторского единства и другие важные личностные качества воспитанников. **Цель исследования** – выявить пути и факторы становления социальной зрелости у старшеклассников под влиянием физкультурных занятий, во время которых, кроме физического, формируется нравственное здоровье, социальная активность, чувство принадлежности к команде, чувство группы. **Методы исследования** – анализ научной литературы, наблюдение, индивидуальные и групповые беседы, анкетирование, тестирование, методы статистической обработки результатов исследования. **Результаты работы.** Доказываем, что занятия по физкультуре и спорту позволяют старшеклассникам осознать существование многих форм общественно полезной деятельности, где они могут раскрыть себя, свои потенциальные возможности, найти место их применению как в профессиональном плане, так и в обществе. **Выводы.** Анализ эмпирических исследований свидетельствует о важной роли занятий по физкультуре и спорту в формировании компонентов социальной зрелости старшеклассников: самоорганизации, самопознания, волевых и морально-социальных качеств, чувства группы, взаимопомощи, внимательности, культуры общения и др. Виявлено диссонанс между требованиями старшеклассников относительно личности учителя физкультуры современной школы и требованиями будущих учителей: ученики ставят больше серьезных требований, чем будущие учителя, которые могут повлиять на отношение учащихся к самим занятиям и результаты работы учителя.

Ключевые слова: учащаяся молодежь, физкультурные занятия, физическое здоровье, моральные нормы, социальная активность.

Oksana Kyselytsia, Yuriy Moseychuk, Elena Moroz. The Formation of Social Maturity of Senior Pupils (in the Context of the Activity of the Teacher of Physical Culture). Topicality. Social maturity – a complex socio-psychological phenomenon, which includes a number of components: self-awareness, worldview, moral maturity, social feelings. Formation of social maturity and its components takes place under the influence of external and internal factors. Of particular importance is the upbringing and consolidation of the complex of personal qualities, moral consciousness and social feelings – the basis of social maturity. Social feeling is called to educate and teacher of physical education, which forms not only physical but also moral health, social activity, sense of responsibility, group intellectual, volitional, emotional and organizational unity and other important personal qualities of pupils. Therefore, we aim to identify the ways and factors of the formation of social maturity in schoolchildren under the influence of physical education classes, during which, in addition to physical, moral health, social activity, feeling of belonging to the team, feeling of a group are formed. **Methods of research** – analysis of scientific literature, observation, individual and group discussions, questionnaires, testing, methods of statistical processing of research results. **Results of Work.** We show that classes in physical education and sports allow senior students to realize the existence of many forms of socially useful activity, where they can reveal themselves, their potential opportunities, find a place for their application both professionally and in society. **Conclusions.** An analysis of empirical research confirms the important role of physical education and sports classes in the formation of components of the social maturity of senior pupils: self-organization, self-knowledge, volitional and moral-social qualities, group feelings, mutual help, attentiveness, communication culture, etc. The dissonance between the requirements of senior pupils about the personality of the physical education teacher of a modern school and the requirements of future teachers is revealed: students place more serious requirements than future teachers, which can affect the attitude of students to the classes themselves and the results of the work of the teacher.

Key words: pupils' youth, physical education, physical health, moral norms, social activity.

Вступ. Сьогодні спостерігаємо різкі суперечності між прискореним соціальним розвитком сучасних дітей та обмеженими можливостями соціального функціонування. Рівень можливостей юнаків і дівчат у цей період, умови й швидкість їхнього соціального розвитку пов'язані з усвідомленням себе та своєї належності до суспільства, необхідністю визначення свого місця в суспільстві, вибору професії, побудови образу свого майбутнього, можливості навчання у вищих закладах освіти, створення сім'ї тощо.

Поняття «соціальна зрілість» порівняно нове в психолого-педагогічній науці й чіткого визначення на сьогодні нема, хоча й існує низка публікацій, які стосуються цієї проблеми [1; 3; 4; 5]. Так, проблему розвитку та виховання соціальної зрілості розглянуто в працях вітчизняних і зарубіжних психологів (Ю. Бардін, І. Бех, Г. Гартман, Є. Головаха, Р. Гурова, К. Левін, С. Поліщук, М. Савчин, Є. Слободський, Л. Філіпс, Р. Хмельюк, К. Холл, П. Якобсон); філософів (Ю. Бардіна, Л. Ростової, Т. Старченка); соціологів (І. Половинки, Л. Сохань, О. Харчева, В. Ядова); педагогів (О. Каменєвої, Л. Канішевської, Т. Мальковської, О. Михайлова, В. Радула).

Більшість дослідників вважають, що соціальна зрілість – не є функцією лише одного віку. Багато в чому її сформованість і прояви залежать від умов, у яких росте й виховується дитина. Тому вже підлітки й старшокласники відрізняються достатньою соціальною зрілістю, у той час як деякі дорослі у своїх поглядах і установах щодо важливих аспектів людських відносин залишаються дітьми. Уважаємо, що соціальна зрілість – це якісний критерій психічного розвитку та психічний стан розуміння себе в суспільстві, своєї поведінки, це показник сформованості норм, правил стосунків особистості з реальною дійсністю.

Учителю фізкультури, як і іншим педагогам, надзвичайно важливо виявити соціальні і психологічні фактори формування складників соціальної зрілості в учнів старшого шкільного віку, що дасть змогу визначити напрями й методи психолого-педагогічного впливу на цей процес. Стосунки з довкілля у процесі занять на уроках фізкультури та на змаганнях різних рівнів, спілкування з ними допомагає юнакам і дівчатам краще зрозуміти своє життя, свій життєвий досвід, а також особливості й здобутки за період свого життя, «заглянути в себе», спробувати оцінити свої можливості та ближче підійти до відповіді на питання сенсу життя, до самосприйняття й самовизначення.

Мета дослідження – виявлення шляхів і факторів становлення соціальної зрілості в старшокласників під впливом фізкультурних занять.

Матеріал і методи дослідження. Для виявлення шляхів та факторів становлення соціальної зрілості в учнів старшого шкільного віку, нами використано різні методи й конкретні методики: аналіз наукової літератури, спостереження, індивідуальні та групові бесіди, анкетування, тестування, методи статистичного опрацювання результатів дослідження.

Спостереження проводили за поведінкою учнів безпосередньо під час занять із фізкультури. Об'єктом спостереження стали характер стосунків, спілкування, ставлення до вимог учителя та

досягнень однокласників тощо. Спостереження дало змогу виявити окремі властивості учнів, особливості їхньої поведінки, характер ставлення один до одного, окремі особистісні якості тощо. У групових та індивідуальних бесідах відбувався обмін думками з приводу таких питань: спорт і формування особистості; спорт та здоровий спосіб життя; спорт і фізичне й моральне здоров'я людини взагалі та їх зокрема; потенційні можливості особистості й спорт; вплив спорту на світогляд юнаків і дівчат; спорт – умова розвитку комунікативних та організаторських умінь і навичок учнів та ін. Для досягнення поставленої мети вчителем – організатором бесіди – створювалась атмосфера відвертості, довіри, дискусії, що давало змогу виявити ставлення учнів до фізкультури й спорту як навчального предмета, значення фізкультури для кожного з них, вплив на розвиток індивідуальних якостей, емоційно-почуттєвої сфери, моральних якостей та міркувань тощо.

Для уточнення отриманих результатів спостереження й бесід нами розроблено анкети, які містять по 8 запитань: анкета для опитування старшокласників дасть змогу виявити вплив занять із фізкультури і спорту на формування соціальної позиції, моральних норм і якостей, світогляду, на емоційну сферу та ін.; анкета для опитування студентів – майбутніх учителів – спрямована на виявлення їх думок про можливість формування компонентів соціальної зрілості й соціальних почуттів, про шляхи та умови активізації самопізнання й самовдосконалення учнів, формування світогляду та ін.

Усі досліджувані отримували бланк анкети змішаного типу з інструкцією, в якій пропонувалося уважно прочитати запитання та письмово висловити свою думку на кожне запитання. Анкетування проводили анонімно в груповій формі. Аналіз результатів анкетування здійснювали з кожного питання окремо й виявили групові типові відповіді, підводилися статистичні підсумки. Вибірку склали учні 11-х класів загальноосвітніх шкіл м. Чернівці. Усього дослідженням охоплено 60 учнів та 40 майбутніх учителів.

Результати дослідження. Дискусія. Проведене анкетне опитування учнів 11-х класів (40 чол.) дало нам такі результати:

На питання «Які якості особистості розвиваються у вас на уроках фізкультури?» респонденти виділили кілька груп рис характеру. Перша група, названа учнями, відображає вольові риси характеру: 70 % опитуваних назвали суперництво, 65 % – силу волі, 55 % – цілеспрямованість, кожен другий називає наполегливість; другу групу якостей особистості склали морально-соціальні якості: 40 % учнів називають товариськість, почуття групи, уважність до інших і до справи, а також працелюбність; кожен третій досліджуваний отримує в спадок від занять фізкультурою й спортом почуття взаємодопомоги та взаємовиручки, а четверта частина опитуваних засвоює правила культури спілкування.

На запитання «Чи допомагають заняття з фізкультури і спорту у самоорганізації і самопізнанні?» ми отримали 65 % позитивних відповідей, 10 % відповідей «ні» і кожна четверта відповідь «не знаю».

Ми виявили також, що заняття з фізкультури й спорту дуже мало допомагають розбиратись у подіях, які відбуваються в країні та світі (70 % негативних відповідей і 15 % позитивних); 55 % опитаних ставляться до уроків фізкультури й спорту позитивно (подобається і приносить користь, гартує здоров'я), 35 % відповідей – «байдуже»; 65 % вважають, що фізкультура й спорт потрібні і в старших класах, а 20 % «не знають», чи вона потрібна. Кількісні показники також підтверджують, що заняття з фізкультури та спорту формують почуття «групи»: 65 % респондентів при успіхах команди переживають радість, задоволення й 10 % ставляться до успіхів чи невдач класу байдуже.

Характеризуючи вчителя фізкультури та спорту, який потрібен сучасній школі, опитувани виділяють кілька груп бажаних якостей. Першу склали професійні якості: він має бути «майстром своєї справи», бути обізнаним у різних видах спорту, бути майстром спорту або чемпіоном України з якогось виду спорту, висококваліфікованим професіоналом. До другої групи вони віднесли фізичні якості: учитель фізкультури й спорту повинен бути фізично здоровим, загартованим, міцним, сильним. У третю групу увійшли морально-соціальні якості: добродушність, чесність, справедливість, доброзичливість, співчутливість, бути хорошою людиною. У четверту групу респонденти включили якості, що характеризують рівень загальнолюдської культури: учитель повинен бути вихованим, культурним, уміти спілкуватись, переконувати в процесі спілкування, а також мати почуття гумору. До п'ятої групи увійшли зовнішні характеристики: він повинен бути молодий, привабливий, стрункий. Дані свідчать і про те, що заняття з фізкультури й спорту, успіхи та невдачі впливають на самоставлення опитуваних: 70 % учнів написали, що досягнення в спорті чи невдачі позитивно вплинули на самопізнання й самоставлення і 20 % – негативно.

Паралельно з опитуванням старшокласників ми провели опитування студентів 4–5 курсів різних факультетів (40 чол.) – майбутніх учителів, які готуються у процесі навчання в університеті не лише

викладати свій предмет, а й налаштовуються на проведення виховної роботи з учнями як на уроках із свого предмета, так і в ролі класного керівника.

Майбутні вчителі вважають, що уроки фізкультури сприяють формуванню особистісних якостей учнів (80%); що на заняттях фізкультури вчитель може розвивати силу волі, почуття суперництва, впевненість у собі, почуття групи, збагачення обсягу знань. Щоб учням допомагати пізнавати себе на уроках фізкультури, потрібні умови: індивідуальний підхід (75 %), підтримка змагального духу, заохочення слабших та розвиток рівня їх фізичної підготовки (70 %), безпосередня участь у змаганнях (60 %). Майбутні вчителі також вважають, що заняття з фізкультури сприяють формуванню й розвитку світогляду учнів і їхньої власної позиції (76 %). Решта відповідей «не знаю». Респонденти також виділяють чотири основні соціальні почуття, які, на їхню думку, формуються в учнів на заняттях із фізкультури: дружби, поваги до людей, почуття взаємодопомоги, поваги до себе. Майбутні вчителі вважають, що вчителю фізкультури сучасної школи повинні бути властиві: фізичне й психічне здоров'я; бути прикладом для учнів, вести здоровий спосіб життя; мати достатній рівень фізичної готовності.

Порівняння характеристик учителя фізкультури сучасної школи, які запропонували майбутні вчителі, з тими, що називають старшокласники, свідчить про значну невідповідність між очікуваннями учнів і тим, як бачать свого колегу студенти – майбутні педагоги. Ми вважаємо, що цей дисонанс існує в реальності і впливає на ставлення учнів до фізкультури і вчителя, на самопочуття, поведінку учнів на заняттях.

Для вивчення впливу найближчого оточення на соціальний розвиток старшокласників та становлення соціальної зрілості і її компонентів, ми вивчали їх реальні й бажані особистісні стосунки, які найактивніше проявляються під час проведення вільного часу. Результати наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Реальне і бажане партнерство в проведенні вільного часу, %

Оточення	сам	з батьками	з друзями	з однокласниками	з учителями	з цікавими людьми
З ким проводиш вільний час	15,7	22,3	70,1	10,3	0	0
З ким би хотів проводити вільний час	4,9	19,6	61,9	19,3	2	26,7

Дані свідчать, що переважна більшість опитуваних віддає перевагу як реальному, так і бажаному спілкуванню у вільний час із друзями, відсуваючи спілкування з батьками на друге місце, значно знижуючи вплив сім'ї на становлення особистості і її соціальності. Значна частина старшокласників проводить свій вільний час наодинці, що властиво для цього віку. Старший шкільний вік переживає потребу залишатися наодинці з різних причин. Такими можуть бути творчість, прагнення визначити сенс життя, обдумати свої стосунки з навколишнім оточенням, переживання першого почуття кохання, створення образу свого майбутнього та ін. Реально з батьками проводять свій вільний час трохи більше п'ятої частини досліджуваних і ще менше хотіли б проводити свій вільний час із ними. Кожен четвертий учень хотів би проводити свій вільний час з цікавими дорослими, на що варто звернути увагу педколективу. Це бажання зумовлене тим, що реально таке спілкування відсутнє й учні відчувають дефіцит цікавої нової інформації, який негативно впливає на становлення соціальної зрілості та її змістовного наповнення.

На жаль, із зони впливу на формування соціальності учнів старшого шкільного віку випав такий важливий фактор, як учитель, який мав би спрямовувати, корегувати процес розвитку соціальної зрілості, реалізацію в практиці життя сформованих її рівнів, самовиховання, самовдосконалення соціальної спрямованості особистості. Це можна пояснити тим, що учні більше всього спілкуються з учителями в діловій обстановці і сприймають їх як переважно ділових людей і не знають добре особистісних якостей своїх педагогів, а тому не бачать їх своїми партнерами в ситуації відпочинку.

Спілкування з ровесниками призводить до формування серйозного ставлення до свого соціуму, де вони отримують підтримку, можливість самовираження, визнання своєї соціальної значущості. Саме потреба в соціальному визнанні лежить в основі створення різноманітних підліткових і юнацьких неформальних груп (від позитивних до кримінальних), де вони можуть проявити себе, задовольнити потребу у спілкуванні, заявити про себе і свої можливості, самореалізуватись. Вивчення мотивації створення різних компаній відображено в таблиці 2.

Таблиця 2

Мотивація створення неформальних груп, %

№ з/п	Мотиви	%
1	Можливість поспілкуватись	51,5
2	Спільність інтересів	26,7
3	Можливість «убити» час	11,7
4	Спроба створити свою організацію	9,4
5	Можливість пізнати статеві стосунки, відчути смак алкоголю, наркотиків	9,3
6	Можливість втекти від сімейних незгод	8,1
7	Бажання позбутися опіки дорослих	5,1

Відомо, що далеко не всі вуличні групи заповнюють свій вільний час змістовно-пізнавальними чи соціально-цінними справами, які б формували в їхніх членів позитивні особистісні якості, соціальну спрямованість, соціальні почуття та соціальну зрілість як цілісне психологічне явище. Практика показує, що саме у вуличних компаніях розвиваються поведінкові відхилення, асоціальна і навіть антисоціальна спрямованість, правопорушна та злочинна поведінка підлітків і юнацтва, проходять пробу на сумнівного гатунку ризик і т.п., спроба на алкоголь та наркотики.

Отже, учитель фізкультури, готуючи своїх вихованців до оволодіння фізичною культурою в процесі занять спортом, повинен приділити значну увагу вихованню загальнолюдської культури, яка не може існувати без вироблених навичок культури спілкування та взаємин. Уживання нецензурних слів стало хворобою нинішніх учнів не лише підліткового й старшого віку. Кожному педагогу слід спрямувати свій педагогічний вплив саме на очищення мови від усякого бруду, яким є також і лихослів'я. Виховуючи культуру спілкування в нинішніх учнів, учитель закладає фундамент культури взаємин наступних поколінь українців. Заняття з фізкультури і спорту дають змогу підвищити рівень контролю й вироблення навичок дотримуватись правил культури стосунків і міжособистісного спілкування, оскільки є можливість розширити безпосереднє особистісне спілкування в системі «учитель – учні».

Соціально зріла особистість проявляє сформовані соціальні почуття гуманності, чесності, порядності, відповідальності за свої вчинки перед сім'єю, колективом, батьками, самим собою, патріотизм тощо. Відповідаючи на запитання: «Що може тебе заставити скоїти злочин?», учні дали наступні відповіді (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Визначення мотивації готовності до скоєння злочину, %

№ з/п	Мотиви	%
1	Ніщо не може примусити вчинити злочин	63,5
2	Бажання постояти за себе	17,4
3	Бажання помститися за образу	13,7
4	Небажання втратити авторитет у компанії	3,8
5	Постійні конфлікти з батьками	2,5
6	Бажання матеріально збагатитися	1,5
7	Незнання міри покарання	1,0

На основі даних таблиці можна констатувати, що близько 40 % наших досліджуваних готові скоїти злочин при певних умовах, що дуже насторожує й турбує. Основними мотивами готовності скоїти злочин ствердження себе як особистості, своєї людської гідності (відстоювати себе, помститися за образи), визнання власної дорослості, тобто реакція поведінкою на негативне ставлення оточуючих до учня як особистості. Відрадно, що понад 60 % старшокласників відповіли, що їх ніхто й ніщо не зможе змусити скоїти злочин.

Соціальна зрілість старшокласника значною мірою залежить від сформованості його моральності: моральних цінностей, переконань, вчинків, тобто від моральної зрілості, досвіду моральної поведінки, які формуються (як і сама особистість у цілому) під впливом сімейного виховання, навчально-виховного процесу в школі, суспільних організацій, найближчого соціального оточення, джерел масової інформації. Із цією метою нами використано спеціальну діагностичну анкету, спрямовану на виявлення сенсу моральної поведінки та рівні вираженості прагнення до здійснення моральних вчинків.

Отримані результати дослідження дали підставу виділити дві ознаки ціннісного ставлення старшокласників до моральних цінностей і чотири рівні сформованості прагнення до реалізації моральної поведінки.

Із метою виявлення в старшокласників рівня суджень їм запропоновано запитання: «У чому ви бачаєте для себе сенс моральної поведінки?» За змістом тестової анкети пропонується для здійснення вибору п'ять варіантів відповідей: 1) прагнення до моральної поведінки, визнання самоцінності особистості та рівності всіх людей у досягненні щастя й гідності життя; 2) прагнення виробити якості моральної поведінки, щоб уміти встановлювати гуманні стосунки між людьми; 3) важливість володіння нормами й правилами моральної поведінки для досягнення життєво важливої мети; 4) поважливе ставлення до інших; подобається, коли люди взаємоввічливі; 5) не бачу сенсу.

Аналіз суджень про особистісний сенс моральної поведінки дав змогу виявити різні типи інтересу до неї. Результати наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Прояв інтересу до сенсу моральної поведінки, %

№ з/п	Смисл моральної поведінки	Учні 11 класу
1	Відсутність інтересу	4,8
2	Безпосередній інтерес	0
3	Практичний (прагматичний) інтерес	14,3
4	Практичний (суспільно значущий) інтерес	33,3
5	Практичний (моральний) інтерес	47,6

Здійснений вибір критеріїв, які характеризують прагнення до моральної поведінки, дав змогу виявити два рівні сформованості цього прагнення в наших досліджуваних – середній і низький. Результати, наведені в табл. 5, засвідчують, що більшості наших опитуваних властивий середній рівень сформованості прагнення до моральної поведінки і в решти – низький рівень, що, звичайно, негативно впливає на становлення соціальної зрілості старшокласників як цілісного психологічного явища.

Таблиця 5

Рівні сформованості прагнення до моральної поведінки, %

№ з/п	Рівні прагнення до моральної поведінки	Учні 11 класу
1	Високий	0
2	Середній	80,9
3	Низький	14,3
4	Дуже низький	4,8
5	Нульовий	0

Отже, на період навчання учнів у старших класах соціальна зрілість та її компоненти ще не досягають у своєму розвитку рівня, який би відповідав вимогам суспільства, що ставляться до ранньої юності.

Важливу роль у формуванні соціальної зрілості й соціальних почуттів особистості як її компонентів відіграє її емоційно-почуттєва сфера.

У літературі виділяють нижчі емоційні стани (утома, позитивні емоції від задоволення природних потреб та ін.) і вищі переживання на усвідомлюваному рівні. До останніх ми відносимо емпатію, яка є важливою складовою соціальних почуттів особистості. Усі компоненти соціальних почуттів вивчити й показати їх в одному дослідженні досить складно. Тому ми взяли для дослідження лише емпатію як складне психічне (морально-емоційне) явище, яка є обов'язковим компонентом соціальних почуттів і соціальної зрілості.

Психологи пояснюють емпатію як розуміння й почування емоційного стану іншої людини, проникнення в її переживання. Ми вивчали сформованість рівнів емпатії старшокласників. Вибірка формувалася з урахуванням того, що в цей період вищі почуття, до яких належать і емпатія, в основному сформовані, чітко проявляються в ставленні до соціального оточення й усвідомлюються їхніми власниками. Але їх розвиток може досягати різних рівнів.

Із метою виявлення в досліджуваних нашої вибірки сформованості емпатії ми використали тестову методику тенденцій емпатійності (за І. М. Юсуповим). Тестування проходили учні 11-А та 11-Б класів (по 20 чол. у кожній групі).

Тест включає 36 запитань. В інструкції до тесту пропонувалося уважно прочитати кожне питання і дати відповідь на них, вибираючи один варіант із таких: «не знаю» (0 балів), «ні, ніколи» (1 б.), «інколи» (2 б.), «часто» (3 б.), «майже завжди» (4 б.), «так, завжди». Результати підраховувалися згідно з ключем: кількість балів є показником сформованості певного рівня тенденцій емпатійності. Дані, які характеризують особливості сформованості емпатійності старшокласників, наведено в табл. 6.

Вікові особливості прояву емпатійності в старшокласників, %

Рівень емпатійності	Клас	
	11-А клас	11-Б клас
Дуже високий	40	10
Високий	10	10
Нормальний	20	10
Низький	10	30
Дуже низький	20	40

Дані таблиці засвідчують надзвичайно строкату картину прояву емпатії в старшокласників. Виділяється характеристика рівнів емпатії учнів одинадцятих класів своєю контрастністю. Показники рівнів сформованості емпатійності в наших досліджуваних відрізняються за тим, у якому класному колективі навчаються учні. Рівні сформованості емпатії в одинадцятикласників із різних класів надзвичайно різні. У той час, як половині учнів 11-А класу властиві дуже високий і високий рівні емпатійності. Ці рівні характеризують лише кожного п'ятого учня з 11-Б класу. Особливо відрізняються показники дуже високого рівня емпатії. У колективі цього ж класу удвічі менше учнів із нормальним рівнем сформованості емпатійності й більше, ніж у два рази вищі показники низького та дуже низького рівнів сформованості співчуття й співпереживання, порівняно з учнями 11-А класу.

Для більшості людей властивий нормальний рівень емпатійності. Результати дослідження засвідчують, що в учнів старшого шкільного віку ця закономірність не спрацьовує. Пояснюється це тим, що старшокласник ще не повністю сформована особистість. Багато її структурних компонентів продовжує формуватись, у тому числі й емоційна сфера.

Отже, від рівня сформованості особистісних якостей учня, його схильності до емпатійності значною мірою залежать формування й прояв соціальної зрілості старшокласника, його ставлення до навколишнього світу, зокрема соціального оточення [2].

Висновки. На формування соціальної зрілості та її компонентів впливає багато різних факторів: виховання в сім'ї, стосунки з навколишніми, спілкування, навчання й виховання в школі, політичні, економічні, ідеологічні й інші зміни в суспільстві. Одним із важливих факторів розвитку соціальної спрямованості старшокласників, моральної зрілості та соціальних почуттів є заняття з фізкультури й спорту, на яких, окрім фізичного, формуються моральне здоров'я, соціальна активність, почуття належності до команди, почуття групи (інтелектуальна, волева, емоційна, організаційна єдність), складаються оптимальні умови для розкриття здібностей, які не розкриваються під час вивчення інших навчальних дисциплін, формуються організаторські й комунікативні вміння й навички, моральні норми та цінності, емпатійність тощо. Спортивні змагання учнів на різних рівнях прищеплюють почуття патріотизму, гордості за успіхи своїх однокласників, почуття честі й гідності. Заняття з фізкультури й спорту дають змогу старшокласникам усвідомити існування багатьох форм суспільно корисної діяльності, де вони можуть розкрити себе, свої потенційні можливості, знайти місце їх застосуванню як у професійному плані, так і в суспільстві взагалі.

Перспективою для майбутніх досліджень стануть питання формування соціальної зрілості майбутніх фахівців фізичної культури та спорту.

Джерела та література

1. Дідик Н. М. Розвиток особистісної зрілості майбутніх соціальних педагогів. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 1 (5). С. 58–69.
2. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт-петербург: Питер, 1999.
3. Кон И. С. Социализация и воспитание молодежи. *Новое педагогическое мышление*. Москва: Педагогика, 1989. С. 191–205.
4. Левківський М. В. Соціальна зрілість старшокласників (підходи до формування). *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць*. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 32. Рівне: РДГУ, 2005. С. 85–87.
5. Iedynak G., Galamandjuk L., Kyselytsia O., Nakonechnyi I., Hakman A., Chopik O. (2017). Special aspects of changes in physical readiness indicators of young men with different somatotypes between 15 and 17 years of age. *Journal of Physical Education and Sport*, 17(4), Art 311, pp. 2690–2696. DOI:10.7752/jpes.2017.04311 <http://efsupit.ro/images/stories/30dec2017/Art%20311.pdf>.

References

1. Didyk, N. M. (2014). Rozvytok osobystisnoi zrilosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv [Development of personality maturity of future social teachers]. *Osvitohichnyi dyskurs*, no. 1 (5), 58–69.
2. Izard, K. E. (1999). *Psykhohiia emotsii* [Psychology of emotions]. SPb., Piter.
3. Kon, I. S. (1989). *Sotsializatsiia i vospitanie molodezhi* [Socialization and education of youth]. *Novoe pedahohicheskoe myshlenie*. M., Pedahohika, 191–205.
4. Levkivskyi, M. V. S(2005). *Sotsialna zrilist starshoklasnykiv (pidkhody do formuvannia)* [Social growing of senior pupils: the problem of formation]. *Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity: Zb. nauk. prats. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, vyp. 32, Rivne, RDHU, 85–87.
5. Iedynak, G., Galamandjuk, L., Kyselytsia, O., Nakonechnyi, I., Hakman, A. & Chopik, O. (2017). Special aspects of changes in physical readiness indicators of young men with different somatotypes between 15 and 17 years of age. *Journal of Physical Education and Sport*, 17(4), art 3112690-2696. DOI:10.7752/jpes.2017.04311 <http://efsupit.ro/images/stories/30dec2017/Art%20311.pdf>

Стаття надійшла до редакції 08.05.2018 р.